

УДК 331.5

Продуктивна зайнятість як чинник підвищення ефективності використання трудового потенціалу Черкащини

Інна Юріївна Кочума,
доцент кафедри економіки та управління
Черкаського інституту банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ),
кандидат економічних наук

Анотація. Досліджуються проблеми забезпечення продуктивної зайнятості населення Черкаської області в кризовий і післякризовий періоди. На основі аналізу статистичного матеріалу виділено основні тенденції розвитку регіонального ринку праці і запропоновано першочергові заходи щодо державного регулювання зайнятості.

Ключові слова: зайнятість, продуктивна зайнятість, безробіття, трудовий потенціал, ефективність.

Постановка проблеми. Завдання забезпечення сталого розвитку та поступального руху України на шляху інтеграції до Європейського співтовариства неможливі без кардинальних зрушень у напрямі підвищення глобальної конкурентоспроможності шляхом більш ефективного використання її економічного потенціалу. При цьому, як свідчить досвід розвинутих країн, ключова роль у забезпеченні соціально-економічного прогресу належить людському, насамперед трудовому потенціалу, що зумовлює необхідність створення сприятливих умов для його розвитку на всіх рівнях.

Водночас, аналіз процесів на регіональних ринках праці України, і Черкащини зокрема, свідчить про погіршення кількісних та якісних характеристик трудового потенціалу регіону, незадовільний стан його відтворення та реалізації. Існування вимушеної неповної зайнятості, недовикористання робочого часу, приховане безробіття і технологічна відсталість виробництва призводять до зниження продуктивності праці. Відсутність виваженої, послідовної стратегії щодо відтворення і максимальної реалізації трудового потенціалу не лише не сприяє позитивному розвитку області, а й виступає як самостійний чинник поглиблення кризи.

У зв'язку з цим існує нагальна потреба в науковому пошуку шляхів удосконалення соціально-економічного механізму підвищення ефективності використання і розвитку трудового потенціалу Черкащини. Особливої актуальності проблема набуває у зв'язку із загрозою економічної рецесії в Україні через анексію Криму і продовження геополітичного протистояння з Російською Федерацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ринку праці і зайнятості завжди були об'єктом активних економічних досліджень. Серед найвагоміших здобутків українських учених з цих проблем – роботи С. І. Бандура, О. А. Грішнєвої, О. Л. Петрової, В. В. Онікієнка та інших.

Водночас, незважаючи на досить широке коло досліджень з цієї проблематики, можна з упевненістю стверджувати, що поки що не запропоновано дієвого

механізму забезпечення продуктивної зайнятості з урахуванням специфіки Черкаського регіону.

Мета статті. На основі аналізу основних тенденцій, що склалися на ринку праці Черкащини у кризовий і післякризовий періоди, розробка практичних рекомендацій щодо пріоритетних шляхів забезпечення продуктивної зайнятості як передумови найефективнішої реалізації трудового потенціалу, що дозволить конкретизувати завдання регіонального рівня управління у сфері зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Ефективність використання трудового потенціалу нерозривно пов'язана не лише з його примноженням і підвищенням його якості, а й із забезпеченням продуктивної зайнятості. У такому разі під «зайнятістю» розуміється спосіб отримання коштів існування, а не лише оплачувана робота. Щодо створення можливостей для соціально-економічного розвитку важлива саме повна, продуктивна зайнятість, а не «зайнятість» узагалі, яка часто не передбачає максимальну реалізацію потенціалу і гідний рівень доходів зайнятого.

Соціальне та економічне значення продуктивної зайнятості як чинника підвищення ефективності використання трудового потенціалу проявляється, перш за все, у тому, що вона сприяє поліпшенню його якісних характеристик, а саме досвідченості, професіоналізму та творчої активності працівників, що є чинником підвищення продуктивності праці. Це, у свою чергу, сприяє зростанню обсягів виробництва, рівня зайнятості, зменшенню собівартості продукції та підвищенню її якості.

У результаті відбувається збільшення прибутків підприємств і заробітної плати найманих працівників, що розширює базу оподаткування і можливості держави та самих підприємств виконувати соціальні програми. На цій стадії коло замикається: зростання реальних доходів зайнятих і прибутків підприємств забезпечує фінансово-економічну базу подальшого розвитку трудового потенціалу: підвищення освітнього рівня (у тому числі нових поколінь працівників), поліпшення параметрів здоров'я і збільшення тривалості життя населення.

Водночас аналіз процесів у сфері формування і використання трудового потенціалу Черкащини свідчить про низку негативних тенденцій, що склалися на регіональному ринку праці. Зокрема, з 2005 року швидше, ніж загалом в Україні, відбувалося скорочення чисельності економічно активного населення області. Так, серед осіб віком 15–70 років за той період воно становило 4%, а серед осіб працездатного віку – 1% (тоді як у цілому в Україні – 3 і 0,02%, відповідно) (рис. 1).

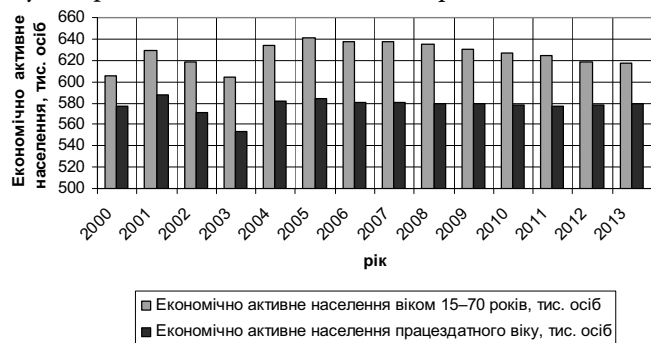

Рис. 1. Економічно активне населення, тис. осіб (2005–2013 рр.)

Примітка. Побудовано на основі даних [1]

Звичайно, з одного боку, це є наслідком загальноукраїнських демографічних процесів: а саме депопуляції населення, зменшення чисельності населення працездатного віку і погіршення якісних його характеристик. А з іншого – значною мірою є відображенням загальноекономічної динаміки і специфіки розвитку Черкаської області.

Водночас рівень економічної активності населення Черкаської області починаючи з 2003 року зростає і до того ж темпами, що випереджають загальноукраїнський рівень (рис. 2). Так, якщо в регіоні за період з 2003 року до 2013-го цей показник збільшився на 6,9%, то в цілому в Україні – на 4,4%. При цьому найвищий рівень економічної активності характерний для осіб віком 30–49 років, найнижчий – для молоді віком 15–24 років та осіб віком 60–70 років.

На тлі скорочення кількості економічно активного населення це пояснюється високим рівнем смертності, особливо в сільській місцевості (а Черкащина – традиційно аграрний регіон), і тому не може вважатися однозначно позитивною тенденцією.

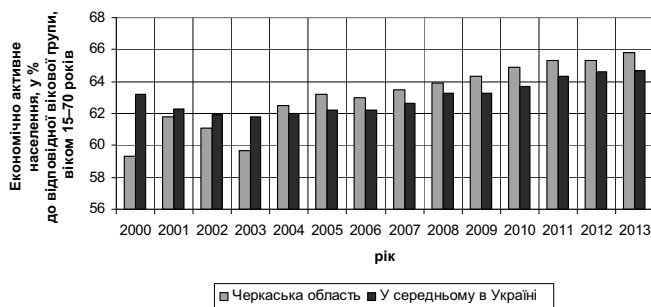

Рис. 2. Частка економічно активного населення віком 15–70 років у загальній чисельності населення відповідної вікової групи, у % (2000–2013 рр.)

Примітка. Побудовано на основі даних [1; 2].

Як і в цілому в Україні, більш економічно активними на ринку праці Черкащини залишаються чоловіки, хоча їхня кількісна перевага не надто значна (320,5 тис. чоловіків проти 298,0 тис. жінок серед економічно активного населення 2013 року) [1].

Рівень економічної активності серед чоловіків віком 15–70 років на 12,6 в. п. залишається вищим, аніж серед жінок, тому що жінки Черкащини, як і українські жінки загалом, усе ще змушені частіше за чоловіків залишатися поза ринком праці, довше навчаючись, виконуючи хатню роботу, здійснюючи догляд за дітьми або родичами, що його потребують. Особливо нижча економічна активність жінок пов'язана зі специфікою області як аграрної, де жінки традиційно більше зайняті домашнім господарством.

Економічна криза, яка розпочалася наприкінці 2008 року, призвела до значного погіршення ситуації як на вітчизняному, так і на регіональному ринках праці. Однією з найбільш серйозних проблем стало скорочення зайнятості та зростання безробіття населення. Так, з 2008 до 2009 рр. кількість зайнятого населення віком 15–70 років на Черкащині зменшилася майже на 14 тис. осіб, або на 4%. При цьому 3,8% із цього скорочення припали на 2009 рік [3].

Особливістю кризи 2008–2009 рр. було те, що початок падіння зайнятості 2008 року відбувалося на тлі зростання як валового внутрішнього продукту, так і валового регіонального продукту (далі – ВРП) області, темпи якого хоч на Черкащині і були меншими, ніж скорочення ВВП України (17,1%), але досягли рекордних 15% [1; 2]. Разом з тим 2009 року темп скорочення рівня зайнятості також був меншим, ніж падіння обсягів виробництва в області (рис. 3).

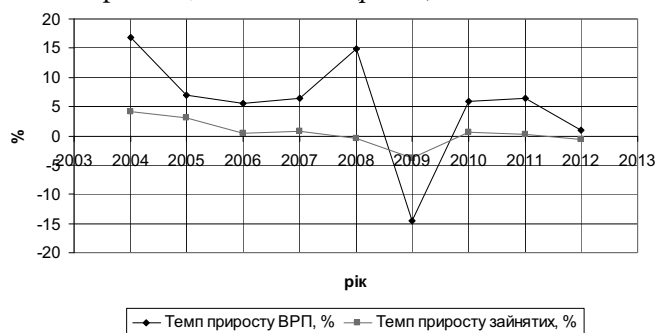

Рис. 3. Темп приросту ВРП і зайнятих, у % (2004–2012 рр.)

Примітка. Побудовано на основі даних [1].

Це пояснюється суттєвою інерційністю регіонального ринку праці. Підприємства Черкащини, що почали скорочувати виробництво ще наприкінці 2008 року, не поспішали офіційно звільняти своїх працівників, сподіваючись на поліпшення ситуації або не бажаючи чи не маючи фінансової спроможності здійснювати виплати у зв'язку з їхнім звільненням. Тому працівникам пропонували адміністративні неоплачувані відпустки або переведення на скорочений графік роботи.

У результаті кількість працівників, переведених з ініціативи адміністрації на скорочений графік роботи,

збільшилась у 2,4 раза, працівників, що перебували в адміністративній відпустці, – на 41,8%, тих, що вчасно не одержали заробітну плату, – у 3,1 раза, борги з виплати зарплати за той рік зросли на 77,8% [1].

На початку 2009 року відбувся сплеск офіційних звільнень працівників, що призвело до стрімкого зменшення зайнятості. Працівники, що не втратили роботу, в більшості випадків зіткнулись із підвищенням інтенсивності праці, а також із скороченням розмірів заробітної плати і зі зростанням заборгованості з її виплати.

Кількість безробітних віком 15–70 років 2009 року, порівняно з 2008-м збільшилася на 16,2 тис. осіб, або на 31,2%, і становила 68,1 тис. осіб. Рівень безробіття зріс до 10,8% (проти 8,2% у 2008 р.) [1]. Звичайно, це менші показники рівня безробіття, ніж у середньому в Україні, де вони становили 9,6%, але більші, ніж вони були, наприклад, у Донецькій області (9,4%) [4], у Миколаївській області (9,3%) [5], Одеській області (6,8%) [6] тощо. Рівень зареєстрованого безробіття в Черкаській області 2009 року зріс із 2,9 до 3,4%. При цьому на 150% зросла частка безробітних, вивільнених з економічних причин (61% це зростання становило в цілому в Україні). А це означає, що зросла саме його циклічна складова [1]. При цьому зменшення рівня зайнятості в Черкаській області супроводжувалося зниженням індексу реальної заробітної плати із 107,1 у 2008 р. до 90,1% у 2009 р. (у цілому в Україні 106,3 і 90,8% відповідно) [1].

Економічне погравлення, що розпочалося у другій половині 2009 року, дещо поліпшило ситуацію на регіональному ринку праці, хоча й із певним часовим лагом. Так, 2010 року дещо збільшився рівень економічної активності населення (до 64,9%), на 1,3 в. п. збільшився рівень зайнятості, зменшився рівень безробіття як населення віком 15–70 років (з 10,8% у 2009 р. до 9,9% у 2010 р.), так і офіційно зареєстрованого (з 3,4 до 3,3%, відповідно). При цьому зменшилася частка вивільнених з економічних причин (з 9,4% у 2009 р. до 3,9% у 2010 р.) [1].

До позитивних тенденцій на регіональному ринку праці в післякризовий період можна віднести збільшення в розрахунку на 1 тис. осіб чисельності зайнятого населення у віці 15–70 років до 565,6 тис. осіб і підвищення рівня зайнятості з 59,4 до 59,9%. При цьому зростання зайнятості відбулось в усіх районах. На 27,3% збільшилась кількість працевлаштованих [7].

А 2013 року позитивні тенденції у сфері зайнятості Черкаської області тривали. Так, на 1,2 тис. осіб зменшилась чисельність безробітних (до 52,4 тис. осіб). Рівень безробіття населення віком 15–70 років знизився з 8,7 до 8,5% економічно активного населення.

За 2013 рік з 20,9 до 20% (на 4,3%) зменшилась кількість працівників, які працювали в режимі неповного робочого дня (тижня) з економічних причин, хоча ці показники і залишилися вищими, ніж у цілому в Україні. На 37,5%, порівняно з 2012 р., зменшилась кількість працівників, що перебували у вимушених відпустках, і на 28,0% сума заборгованості з виплати заробітної плати. На 15 днів скоротилася загальна тривалість зареєстрованого безробіття (із 131-го до

116 днів). Причому майже в усіх районах області, за винятком Звенигородського і Тальнівського [7].

Найбільша частка зайнятих Черкаського регіону зосереджена у промисловості – 24,7%; освіті – 19,1%, сільському господарстві, охороні здоров'я та сфері соціальної допомоги – 14,0%, мисливстві, лісовому та рибному господарстві – 12,3%, транспортній галузі – 8,3%, у сфері торгівлі та ремонту автотранспортних засобів – 6,4%. Лише 1,2% працівників Черкащини зайняті професійною, науковою та технічною діяльністю, 1,6% – у будівельній галузі [7].

Кількість безробітних, які станом на 1 січня 2014 року перебували на обліку більше ніж один рік, становила 2,2 тис. осіб, що на 4,1% менше, ніж на відповідну дату попереднього року. При цьому питома вага таких працівників у загальній кількості у 2013 р. не змінилась, залишаючись на рівні 9,8% (тоді як у кризовому 2009-му вона була на 2 в. п. менша), що свідчить про застійний характер безробіття в Черкаській області [7].

Водночас, слід зазначити, що наприкінці 2013 року і на початку 2014-го намітились негативні тенденції, що свідчить про загрозу погіршення ситуації на регіональному ринку праці. Зокрема, 2013 року відбулося зменшення середньооблікової кількості штатних працівників на 14,5 тис., порівняно з 2012 р., і на 24,7 тис., порівняно з післякризовим 2010 р. У серпні 2014 р. кількість штатних працівників зменшилась, у порівнянні із серпнем 2013 року, на 9,8 тис. осіб і становила 238,7 тис. осіб [7].

У 2013 р. – на 31,3% збільшилась кількість вивільнених з економічних причин, зменшилась на 3% кількість вільних робочих місць, на 7,3% збільшилось навантаження на 10 вільних робочих місць, вакантних посад (з 82-х до 88 осіб у 2013 р.) і на 9,6% зросло приховане безробіття, оскільки з 2,6 до 3,4% збільшилась кількість працівників, що перебували у відпустці без збереження заробітної плати. У першій половині 2014 року також збільшився рівень вибуття середньооблікової кількості штатних працівників – із 12,3 до 14,2% [1].

У Черкаській області чисельність безробітного населення у віці 15–70 років у середньому за I квартал 2014 року, порівняно з I кварталом 2013-го, зменшилась на 2,3 тис. осіб і становила 60,3 тис. осіб. Рівень безробіття (за методологією МОП) збільшився з 9,4% у I кварталі 2013 року до 10,1% у I кварталі 2014-го.

При цьому найвищі показники рівня безробіття спостерігаються в Уманському районі – 12,7% (порівняно з 2012 р. зростання становило 428%), найнижчі показники – у м. Черкасах – 2,6% і Корсунь-Шевченківському районі – 3,1%. Зросло навантаження на одне вільне робоче місце (з 20 осіб у серпні 2013 р. до 26 – у серпні 2014-го). Особливо великий приріст показників безробіття в період із початку 2014 року стався серед сільського населення – 2,8% (удвічі більше ніж серед міського) і серед молоді віком 20–29 років (4,2% за аналогічний період) [7].

Слід зазначити, що в Черкаському регіоні існує значний розрив між показниками рівня безробіття, визначеного за методологією МОП, і зареєстрованого (у чотири у 2013 р.). При цьому в жінок перевищен-

ня становить 2,9 раза, у чоловіків – 5,4 раза, для міських поселень – у 4,6 раза, у сільській місцевості – у 2,9 раза) [7].

Пояснень цьому кілька. По-перше, це приховане безробіття, що виникає через спрямування працівників в адміністративні неоплачувані відпустки або їх переведення на скорочений графік роботи. По-друге, масштаби реального безробіття недооцінені, оскільки в показниках зареєстрованого безробіття не охоплено осіб, які не були зареєстровані в Державній службі зайнятості, але вважалися б безробітними за визнаними у світі критеріями. Нарешті, використання у знаменнику рівня зареєстрованого безробіття чисельності населення працездатного віку, замість економічно активного населення (робочої сили), яке традиційно використовується для визначення рівня безробіття, також призводить до заниження показника рівня безробіття.

Дуже гостро в регіоні стоїть проблема збалансованості структури попиту на робочу силу та структури її пропозиції. У зв'язку з цим поширеним явищем стала робота не за спеціальністю, особливо серед працівників, які мають вищу освіту. Слід зазначити, що існує пряма залежність між рівнем освіти людини та її шансами знайти роботу. Кількість працівників, які закінчили вищі навчальні заклади (III–IV рівнів акредитації) в економічній області на кінець 2013 року становила 153,4 тис. осіб, або 47,2% облікової кількості штатних працівників. Найбільше працівників із вищою освітою (81,9% облікової кількості працівників) зайнято в державному управлінні. Висока насиченість ними спостерігається у фінансовій діяльності (78%), освіті (70,8%), у сфері відпочинку і розваг, культури і спорту (67,8%), охорони здоров'я та соціальної допомоги (63,6%) [1]. Крім того, середня тривалість пошуку роботи тими, хто має вищу чи базову вищу освіту, – менша.

Тому популярність освіти, особливо вищої, серед найбільш активної частини населення значно зростає. Однак обсяги підготовки спеціалістів вищими навчальними закладами III–IV рівнів акредитації області з 2007 року зменшуються. Якщо 2005-го вони випустили 2,3 тис. осіб, то 2013-го вчетверо більше. Водночас чисельність учнів професійно-технічних навчальних закладів невпинно скорочувалась увесь період (на 37,9%) [1], хоча попит на працю висококваліфікованих працівників в області збільшується.

Позитивною тенденцією можна було б назвати зменшення кількості випускників вищих навчальних закладів серед зареєстрованих безробітних (більше ніж удвічі порівняно з 2000 роком і на 19,4% порівняно з 2012-м). Це, з одного боку, можна пояснити тим, що незбалансованість між професійно-кваліфікаційною структурою випускників і сучасними потребами ринку праці компенсується підвищенням мобільності робочої сили, тим, що молодь виїжджає в пошуках роботи або в міста, промислові центри, або за кордон. З іншого боку, спостерігається зниження економічної активності серед молоді, що знаходить вияв у відмові від пошуку роботи або взагалі, або за допомогою служб зайнятості. Це, до речі, є ще одним поясненням

такого великого розриву між офіційно зареєстрованим безробіттям і показниками рівня безробіття, визначеними за методологією МОП.

Значною проблемою для ринку праці Черкаського регіону є вимивання робочих місць висококваліфікованої праці внаслідок «переливання» її в обласний центр та у великі міста (перш за все в Київ), поширення явища деінтелектуалізації, декваліфікації праці. Тому пріоритетним завданням має стати зменшення різниці в умовах відтворення трудового потенціалу між містом і селом, між районами, поліпшення їх у регіоні загалом, максимального наближення попиту на працю до її пропозиції не лише за кількістю та структурою робочих місць і працівників, а й у часі та просторі, на усіх рівнях. У розв'язанні цієї проблеми особливого значення набуває підвищення мобільності робочої сили – професійної, соціальної, територіальної, шляхом приведення професійно-освітньої підготовки відповідно до поточних і перспективних вимог економіки області та створення реального ринку житла.

У зв'язку з цим важливим напрямом обласної політики зайнятості має стати участь органів місцевої влади в заходах із підвищення якості робочої сили, у тому числі шляхом субсидювання професійної підготовки, зокрема на підприємствах, подальшого впровадження і стимулювання безперервної освіти.

Важливою складовою державної політики зайнятості на всіх рівнях є заходи, спрямовані на полегшення процесу працевлаштування. У зв'язку з цим важливого значення набуває наявність і повнота інформації у службах зайнятості щодо наявних вакансій. Світовий досвід доводить, що для стимулювання надання підприємцями відповідної інформації ефективним є застосування таких механізмів, як можливість на пільгових умовах публікувати рекламу в засобах інформації, що належать службам зайнятості, або розміщувати її у приміщеннях служб тощо.

Також слід поширювати практику укладення контрактів тимчасового найму на тристоронній основі між службою зайнятості, тимчасовим працівником і підприємцем. Цією формою найму користуються переважно такі вразливі щодо зайнятості групи робочої сили, як некваліфіковані працівники, жінки, молодь, іноземні працівники. Однак за тимчасовими контрактами працюють і висококваліфіковані фахівці: конструктори, дизайнери, архітектори тощо, тобто ті, хто виконує конкретні проекти. Також однією з організаційних форм тимчасового найму може стати працевлаштування через так звані підприємства тимчасового найму.

Ще одним елементом активної політики зайнятості є організація громадських робіт, яка передбачає створення додаткових робочих місць. Але вона забезпечує певною мірою лише квазізайнятість, оскільки жодна людина не сприймає свою участь у громадських роботах як нормальну трудову діяльність. Практично всі розглядають її лише як можливість одержання доходів, вищих за звичайну допомогу у зв'язку з безробіттям.

Світовий досвід свідчить про високу ефективність, передусім в умовах економічної кризи і відповідної обмеженості доступу до найманої праці, сприяння

самозайнятості населення. Допомога в організації власної справи досить поширена в економічно розвинених країнах. Коли це стосується безробітних, по суті, допомога у відкритті власної справи означає оплату урядом чи місцевими органами влади створення самими безробітними собі роботи замість компенсації доходів, втрачених унаслідок відсутності роботи.

Висновок. Активна політика зайнятості в Черкаській області має включати два напрями: підвищення рівня економічної активності населення і рівня зайнятості, приведення у відповідність структури попиту на працю до її пропозиції, сприяння самозайнятості населення і досягнення структури зайнятості постіндустріального типу, для якої притаманне збільшення кількості та частки осіб, зайнятих у сфері послуг, передусім в інформаційному секторі економіки. Крім унікального аграрного та туристичного потенціалу області, можна використати таку її перевагу, як наближення до такого великого промислового і бізнесового центру, як Київ, на фоні значно меншої орендної плати, великої кількості вільних виробничих та офісних приміщень і нижчою вартістю робочої сили. На фоні все більшого розвитку засобів комунікації та

поширення у світі практики «віддаленого» робочого місця це створює можливості припливу виробництва і бізнесу з великих міст (насамперед зі столиці) до Черкаського регіону та перспективи для подальшого розвитку нетрадиційних форм зайнятості. У зв'язку з цим особливого значення набувають: створення сприятливого інвестиційного клімату в регіоні, сприяння розвитку малого і середнього бізнесу, заходи зі структурної перебудови економіки області. Особливі зусилля слід зосередити на сприянні підвищенню якості робочої сили, підвищенні її мобільності (як територіальної, так і міжгалузевої). Водночас зміни в галузевій структурі області потрібно узгоджувати з уже наявним кадровим потенціалом.

Отже, регіональна стратегія ефективного використання і розвитку трудового потенціалу регіону повинна бути спрямована на всебічну реалізацію таких його конкурентних переваг, як: високий освітній рівень населення, достатня наявність кваліфікованої робочої сили, високий рівень її мобільності, що робить запорукою привабливості Черкаської області для потенційних інвесторів і забезпечення високого рівня її соціально-економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2014/prasya_dinam_13.pdf.
2. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
3. Праця Черкащини 2012 : стат. зб. – Черкаси, 2013.
4. Головне управління статистики у Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://donetskstat.gov.ua/statinform/rinok_praci3.php.
5. Головне управління статистики у Миколаївській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mk.ukrstat.gov.ua>.
6. Головне управління статистики в Одеській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.od.ukrstat.gov.ua>.
7. Черкаський регіональний центр зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/chk/control/uk/statdatacatalog/list>.

Summary. Problems of providing of productive employment of Cherkassy region population during crisis and post crisis periods are investigating in the article. Defined basic trends of development of regional labor market and proposed near-term actions of government control of employment.

Keywords: employment, productive employment, unemployment, labor potential, efficiency.